

SUSRETANJA BOŽIDARA RAŠICE

I.

Jedne nedjeljne večeri, potkraj proteklog ljeta, Mladen Machado je javio: »Umro je Boško Rašica«. Izmijenili smo nekoliko riječi, koje idu uz odlazak dragog prijatelja, a onda je Mladen zaključio: »S Boškom završava jedno razdoblje u kulturnom životu Zagreba«. Bio je zacijelo u pravu. Jer, Božidar Rašica, za sve nas samo Boško, bio je ne samo uvažen graditelj, blistav scenograf, vrijedan slikar. On je tvorio i posebno mjesto, topos u zemljovidu kulturnog i umjetničkog Zagreba. Ondje gdje se nalazio Boško nalazila se živost, znatiželja, nalazilo se bezbroj privlačnih silnica. Biti uz Boška značilo je sudjelovati, razmjenjivati, primati i davati, značilo je propitivati se i odgovarati. Svaka je informacija, svaka činjenica duha i umjetnosti u Boškovu ozračju padala na plodno tlo, izazivala lančane reakcije, preobražavala se, bogatila, prerastala u novi kreativan podsticaj.

Trajni znatiželjnik, Boško je nijekao poznati tijek stvari po kojem čovjek, s vremenom, postaje sve više ukotvljen u vlastito djelo i sve manje zaupitan za djelo drugih. Divio sam se energiji s kojom je pratio predstave drugih, izložbe drugih, skladbe drugih. Pratio, ali htijući razumjeti, prihvatiti, pa i ono što je bilo daleko od njegova obzora, od njegova stila i njegovih naziranja. Što dalje, što različitiije, to bolje. Razlika je za Boška bila podsticaj, izazov, potvrdni impuls. U različitosti nije gledao opasnost,

stranost, poricanje vlastitog. Uživao je u širini, širini svijeta, širini umjetnosti, u beskrajn polja mogućeg. Takvu je širinu, posve razumljivo, zacrtavalo i njegovo vlastito djelo. S uzbudjenjem je, radeći scenografiju za našega zajedničkog *Nabucca* u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu godine 1984., govorio o svom povratku figuraciji, stanovitom povijesnom podatku u dekoru, nekoj novoj prepoznatljivosti. Jer, znao je da je u tom poslu različit od sebe samog, od svoga stila. I ta ga je različitost neizmjerljivo radovala.

Ljudi opsjednuti duhom i umjetnošću znaju biti pogubno dosadni, a Boško je svemu prilazio s dječaćkom lakoćom, ležernošću, gipkošću. Nisam u svojim poslovima susreo odgovornijeg, točnijeg, studioznijeg suradnika, ali isto tako, malo sam našao ljudi s kojima je druženje bilo toliko ugodno, neopterećujuće, toliko igrivo. Do odmakle dobi, Boško je bio ludički čovjek. Sve što je radio, volio je prikazati kao igru. Očito ga je stimulirao osjećaj igre, igranja, igrivosti. Želio se nalaziti na rubu, želio se prikazati i neozbiljnim, posebno onda kada je radio i stvarao najozbiljnije stvari. Volio je ostaviti dojam improvizatora, i onda kada je bio temeljit i promišljen. Život je, a i umjetnost, doživljavao kao zanimljivu igru, koju zacijelo valja odigrati dobro, ali uza svu lakoću i zadovoljstvo što ga igranje pruža. Zato je bilo tako ugodno prebivati u domu Boška i Uršule Rašice. Taj dom, u koji sam prvi put ušao negdje pri kraju godine 1966., kada smo započeli pripremati za ITD Camusova *Kaligulu*, a iz kojeg s tugom izlazim sada, bio je, ne samo za mene, posebno i lijepo žarište na tlu Zagreba. Bila je tu neka privlačna moć, neki zov koji je, tko će ga znati kakvim putovima, dovođio mnoge od najzanimljivijih ljudi što su prebivali u Zagrebu, što su dolazili iz svijeta u Zagreb ili kroza nj samo prolazili. Svatko bi se u tom domu našao na svome, svatko bi se približio i približio, svatko bi nešto donio i nešto, zacijelo vrjednije, sa sobom ponio. U vrijeme kada je komunizam potirao sve oblike,

sve ljepote i vrijednosti građanskog življenja, u tom je vremenu dom Boška Rašice štitio i promicao upravo te vrijednosti, protiv svemu i usprkos svemu. Dok smo posvuda bili sučeljeni s prostotom, vulgarnošću, primitivizmom, Boškov dom bio je mjesto finoće, uljudenosti, poštovanja. A to nije bila mala stvar.

U tmastom razdoblju sedamdesetih godina, nakon sloma Hrvatskog proljeća, kada su se gasila sva mjesta okupljanja, kada je sumnja u moguće doušničko uho zatrovala mnoge prostore, kada su i one preostale zaposjele hulje ozbiljnih lica, taj dom bio je jedno od rijetkih mjesta gdje je treptalo svjetlo, makar i prigušeno. Pomoglo mi je to mjesto da preživim u Zagrebu i da se od tog tada okuženog grada posve ne rastanem.

Namjernici, koji su u dužem razdoblju pohađali Boškov dom, mogli su na zidovima zamijetiti neke zanimljive promjene. Kada sam tamo počeo zalaziti, na zidovima su bile uglavnom arhitekture i scenografije, uz onih nekoliko poznatih apstraktnih slika iz razdoblja Exata 51. U tijeku godina počele su se, na tim zidovima, javljati i druge slike, osim apstraktnih. Bile su to slike iz kasnijeg razdoblja, vrsarski krajolici, negdje na granicama figuracije, koloristički uzbudljivi, morfološki izazovni, potvrđujući sklonost prema boji, koju smo znali iz Boškovih scenografija. Znalo se da je Boško slikao, da Boško slika, ali ako su arhitekt i scenograf bili posve u javnosti, slikar je ostajao obavijen nekom malom tajnom. Ili, nekom zatajom. Kako su slike postupno zauzimale sve više prostora na zidovima, tako je iz zataje izlazio slikar.

Na početku osamdesetih godina slikar se napokon odlučio priznati. Iz skrivenih ormara, iz nepoznatih ladica, iz kutija ispod kreveta, počele su izranjati slike. Znajući, po njegovim scenografskim skicama, da Boško Rašica mora biti vrstan slikar, to sam postupno otkrivanje pratio s uzbuđenjem koje se, kada su se ukazali mladenački radovi dubrovačkog razdoblja, iz tridesetih godina, pretvorilo u ushit. U improviziranu atelijeru, u tadašnjoj Ulici 8. svibnja, polako se skladao sustav jednog slikar-

skog djela, koje je započelo u znaku velike i prave nadarenosti. Pozvao sam Igora Zidića da vidi slike, i on je odmah u mladom Rašici prepoznao bitno mjesto hrvatskog slikarstva. O tom je susretu Zidić zapisao: »Ne sretoh Boška Rašicu u polju, na stazi što vodi kroz bore, premda bi to bilo pravo mjesto; ne dogodi se naš susret u dubrovačkom kraju već na zagrebačkom asfaltu; i ne u rano jutro, s proljeća ili početkom ljeta kad plenerist kreće na posao..., nego zimi, predvečer, kad je i slikaru dosta slikarstva. I nije umjetnik mladić koji pun vjere u sebe tek stupa u svijet da ga posvoji, nego zadnji od dubrovačke trojice; jedan iz bivše Družine mladih; jedan iz bivšeg Exatova kvarteta; jedan koji se, proživjevši nekoliko života, sada okreće prema početku onog prvog. Možemo li tome pripisati i ovo kasno otvaranje Boška Rašice, ovu duboku, razumljivu i opravdanu želju da se iskusnom rukom probudi zaboravljeni mladić? On bi mu sada, s distance godina, htio pomoći jer mu je, kako biva stariji, sve veći dužnik«.

Gledali smo tada, tih zimskih sumraka, uskovitlane dubrovačke krajobrazne i vedute, čemprese, borove i masline što se ugibaju pod udarima neke unutarnje bure slikareve, udarne, kobaltnomodre plohe mora, kuće također zanesene silovitom pomamom slikanja. A sve je to proizišlo iz oka, iz ruke, dvadesetogodišnjaka. Bilo nam je posve izvjesno: Boško Rašica mogao je biti velik slikar. On je svoj prvi, najjači poziv pritajio. Pošao je putem arhitekture, scenografije. Zidićeva tvrdnja posve stoji: u tim je mladenačkim slikama nakupljena tolika energija, tolika nadarenost, da je kasnije onaj drugi, javni Rašica, kao iz nekoga tajnog bunara, mogao crpsti i tu se obnavljati, na izvorištima. Pa kada je minuo sjaj javnog, gradnje u stvarnosti grada i one u stvarnosti kazališta, Boško se vratio slikarstvu. Nedugo prije odlaska, kad ruka više nije htjela služiti crtežu, naslikao je sliku od samih boja.

II.

Prvi moji susreti s djelom Božidara Rašice obilježeni su bojom. I danas, toliko desetljeća nakon, te boje traju u onom prostoru svijesti gdje dojam stvarnog poprima gotovo nagon sna. Bilo je tih susreta, u nizu godina, i od svakog od njih nad sveukupnošću sjećanja preostaje neki snažni koloristički udar, sjaj boje koju ni pepeo vremena ne može zakriliti. Riječ je, svakako, o scenografijama.

Ljeto 1956., u Splitu, na Peristilu, Gluckov *Orfej* u režiji Vlade Habuneka i scenografiji Božidara Rašice. Suri, drevni kamen Peristila posve preplavljen bojom, kolorističke svjetlosne strukture stvaraju raskošnu mrežu boja u oku gledatelja. Naredne sezone u Zagrebu, kratka opera Jacquesa Iberta *Angeli-lique*: paravani što pršte bojama: žuto, modro, crveno, zeleno, pa i bijelo. Pjevači ih pomiču, stvara se kinetički kolorizam. Čiste boje bez primisli igraju, sudaraju se, bliže i udaljavaju. Udari boje u zjenicu oka, što bi se reklo. Zatim zagrebačka *Carmen*: maštoviti oblici, spirala arene na primjer. Ali nadasve boje. Zagasite sa žarenjem crvenog u drugoj slici, mračni tonovi zelenog u trećoj, okerasta boja pijeska u završnoj. Arhitektonski artikulirana, pa ipak ponajprije slikarska scenografija. Nije zacijelo riječ niti o kakvom oslikavanju, već o nazočnosti, posvudnoj nazočnosti boje na objektima, na gradnjama: u sveukupnosti vidnog. *Boris Godunov* Musorgskog: dvije boje nosim jasno u svijesti: zatrovano ljubičasta s upadima zlatnog, modrog i crvenog u Borisovim odajama i prozračno zelenkastoplava što je oplahivala poljske prizore.

Zadojen njegovim bojama upoznao sam sredinom šezdesetih Božidara Rašicu. U Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu prvi sam put asistirao u operi: *Evgenij Onjegin* Čajkovskog, režija Vlado Habunek, scenografija Božidar Rašica. Boje su nastavile svoj zamamni tijek i stvarale gotovo glazbeno zapi-

siv niz: blago siva prve slike, ružičasta druge, zelena treće, plava četvrte, beznadno siva pete, zlato šeste i turobno rumenilo posljednje. Sve u tonskim preljevima, niti jedna čista boja u toj drami gdje se osjećaji bujimice prelijevaju: boje su crtale krajobraze uznemirenih duša.

Taj susret nastavio se u vremenu. Bio sam na početku, Božidar Rašica bio je na vrhuncu života, na zenitnoj točki: ugledni graditelj, uspješni scenograf, sudionik povijesne epizode suvremenog hrvatskog slikarstva, grupe Exat 51, dakle i slikar. Slikar apstrakcije. Od toga sam vremena počeo zalaziti u dom Boška i Uršule Rašica u tadanjoj Ulici braće Kavurić 25, sada je to Hebrangova ulica. Zidove su, rekoh, prekrivali arhitektonski nacrti, velike crno–bijejele fotografije inscenacija, poneko platno ili poneki gvaš exatovskog razdoblja. A boja, gotovo da boja i nije bilo. Ili ih je bilo premalo. Premalo za sve ono što su govorili prizori na pozornici. Pitaoh sam se: odakle, iz kojeg vrela Rašica crpi tu kolorističku pomamu svojih scenografija? Odgovor na taj upit dobio sam gotovo dvadeset godina kasnije.

Na susretima koje pribilježih izgradilo se prijateljstvo trajno do konca Boškova života. Četvrtina stoljeća što ju je vrijeme postavilo između nas nimalo tom prijateljstvu nije smetalo. Malo sam kojeg vršnjaka osjećao tako bliskim. Ponajviše je to njegova zasluga: u mišljenju, u osjećanju, u pogledima bio je uvijek ispred svoga vremena, ali i daleko iza svoje dobi.

Za moju prvu samostalnu režiju, Camusova *Kaligule* u Teatru ITD 1967., scenografiju, posve crno–bijelu, s op–art kružnicama, bez ijedne boje, izradio je Boško Rašica. Bilo je to djelo čovjeka moderniteta, posve suglasno onome što nam je Camusov tekst u tom trenutku značio. Pa ipak, time moja znatiželja za ishodišta kolorističkih nagnuća Božidara Rašice nije uminula

Znali smo, svi, da Boško slika. Ipak se činilo da je slikar u Exatu odigrao svoju povijesnu šansu i da se njegov slikarski na-

gon izdovoljava u virtuoznim gvaševima i pastelima koje je rissao za scenografske predloške.

Protjecanje vremena često privodi početcima.

Početcima osamdesetih i scenografije i arhitektonski projekti se razrjeđuju. Izranjaju te nestale, zaboravljene slike. Uz njih i nove, nastale u tom vremenu. Otkriva se zatomljena tajna slikarstva. I otkrivaju se prebogata izvorišta boja. Iz skrivenih zakutaka izlaze slike mladosti. Krajobrazi tridesetih godina. Dubrovačka škola: jobovski kolorit, kobalt mora, zakovitlane masline, zagibane kuće crvenih krovova, onaj nezatomljivi kolorizam što se više čini nekom sredozemnom ili južnom inačicom ekspresionizma nego izdanak slikarstva impresije, kako su neki cijenili. Tek naznačene ljudske figure, ali krikovi i suglasja crvenog, žutog, modrog, zelenog, sve ono što se vidjelo u stiliziranoj figuraciji sredozemnog gradića Ibertove *Angelique*.

Jedna od tih slika, isplivalih na svjetlo nakon dugih godina zatajenosti, kao da je sažimala sva Rašičina ishodišta. Zove se *Sv. Mihajlo na Lapadu*, naslikana 1935., rukom mladića od dvadeset i tri godine. Sve je na toj slici, bogatoj figuralnim naznakama, boja. Zacijelo, tu je snaga poteza, njegov uzbuđeni nemir, tu je i neka ironična plošnost, tu je i struktura kompozicije čiju središnju os tvori okomica nerazmjerno visoka čempresa. Ali sve je to kao pretekst za delirij boje. More je u gornjem desnom uglu kobaltnomodro, zemlja je žuta i putovi su žuti, stabla su silovito zelena, crveno prekriva sve što može i ne može prekriti: i krovove kuća, i jedra brodica na moru, i obrub obale, da bi crvenilo izravno sudarilo s morskim modrilom. Ljudski likovi kao tamni zarezi na žutilu puta što udaljenjem postaju nezatne mrlje tu su, reklo bi se, samo da izazovu snagu boje na kojoj su položeni.

Boje scenografije za Ibertovu *Angelique*, zacijelo. I zalog mnogočega. Ali zašto je tolikih godina skrivao svoja izvorišta? Radost priznanja bila je tolika da do ovog pitanja nikada nismo

ni dospjeli. Možda je nalog modernosti zastidio načas slikarsku izvornost? U vremenima koja su pred umjetnika postavljala zadatke i nalog njihova strogog pridržavanja nije bilo lako priznati emocionalnost: a boje na slikama Božidara Rašice boje su snažnog, osjećajnog doživljavanja svijeta.

Otkrilo se tada i uzmicanje od boje, vrijeme kad Božidar Rašica pristaje na čisto tonsko slikarstvo.

Izlaze ne vidjelo i slike prijelaznog razdoblja, zagrebačke slike četrdesetih: boje će se zatamnjeti, bit će prigušene, u tonским nijansiranjima sivog, tamnozelenog, kao da je slikar skrenuo drugim nekim pravcem. To će razdoblje Igor Zidić nazvati intimizmom i poetskim realizmom: »Zagreb je razbudio jesensku paletu, došapnuo krepuskularne motive, pokazao mu ljepotu umora, poetiku sjete. Rašica se pretvara u slikara snijega, magle i kiše... u slikara zimskih ulica, večernjih sati, osvjetljenih prozora, Gornjeg grada...«. I taj drugi je pravac pun osjećanja, prepun emocija, ispunjen suptilnim senzibilitetom, iskazivim opet kroz sumrak boja. Slika *Ulica u Zagrebu* iz 1941. u tonovima je tamnog, zagasitog zelenila, *Vlaška ulica* iz 1940. stapa tonove sivog na kontrapunktu bijelog. Nagon boje nije zamirao. Samo se preobrazio: i tako preobražen naći će svoja utočišta u scenografiji. Slikarski put će se nastavljati na drugim područjima i s drugim upitima. Razlagat će se analitički volumeni kao u prijelomnoj *Vojnoj pekari u Zagrebu* iz 1946. ili u brojnim izvodima *Minčete* tih istih godina. Rašica će stići do exatovske apstrakcije, koja svemu usprkos ne će nikada biti racionalna kao u sudrugova iz iste skupine, koja će uvijek i u geometrizmu nositi neki zatomljeni lirizam, neku kružnost, neku cirkularnu ritmičku protjecajnost koja će obilježiti i mnoge od njegovih scenografija.

Boja će, sada gusta i zasićena, ponovno izbiti na slikama kasnog razdoblja. Priznajući svoju slikarsku mladost, Rašica opet priznaje i poziv slikara. Zidovi su već puni slika istarskog ciklu-

sa, uglavnom krajolici i vedute Vrsara. Tu je sve u slobodnom duktusu, u shematičnoj figuraciji, s jakim tonovima ljubičastog, modrog, zelenog ili zemljanožutog, sa suncem čija se kružnica probija kroz tonske izmaglice. Vidjevši te slike, nazirao sam i podrijetlo: bile su to boje nekih scenografija, *Borisa Godunova* posebice. I drugih, drugih. Smjerišta su izmijenjena. Scenografija je crpila iz slikarstva. Sada kao da se slikarstvo napaja onim što se iskušavalo na području scenografije.

Putovi zacijelo nisu tako jasno ocrtani, kako bi se iz ovih riječi moglo pomisliti. Rašica je želio biti, svjesno ili ne, a i bio je čovjek, umjetnik iznenađenja. Volio je uraditi nešto posve suprotno od onog što se u trenutku očekivalo, volio je ući u neko nepoznato područje ili se odjednom vratiti u krajeve za koje se činilo da su zauvijek napušteni. Očekujete apstrakciju, a on vas iznenadi figuracijom, očekujete krik boje, a on vas iznenadi tamnim tonskim nijansiranjem, očekujete maštu, a on vas iznenadi naizgled strogo racionalnom konstrukcijom, opet očekujete graditelja što znade mjere i razmjere, a on vas udari neodgovornim vjetrom poezije.

Živeći tri života u jednom, Rašica je bio prividno nedosljedan. Gotovo da je njegovao tu prividnu, dječачku nedosljednost. Vidim ga još uvijek, onako ležerno elegantnog, u sakou od tvida, s nekim tamnoljubičastim pulloverom ispod, sportska košulja i meki šal oko vrata, kako se igra olovkom, pastelom, flomasterom, kako baca na papir ideje, skice, zamisli, i gleda od ispod, što bi se reklo, poprijeko, očekujući odgovor, primjedbu, a iznad svega iznenađenje. Bio je sretan kad je mogao iznenaditi sebe i one oko sebe. U tim igrama, zaigranostima, u tim mijenama i prividnim nedosljednostima, trajala je snažna i konzistentna osoba. I kad su stilski ili morfološki različita, Rašičina djela, i slikarska i ona scenografska, imaju jasan i neporeciv pečat osobnosti. Ona pripadaju svijetu Božidara Rašice.

I još nešto, što sam zabilježio nekoć u svezi sa scenografijom, a može se prenijeti i na slikarstvo. I onda kada svjesno i namjer-

no razbija iluziju, onda kad otkriva mehanizam djela, uvijek izbija na nekoj novoj auri, na nekoj novoj neutaživoj iluziji lijepog.

Prvu svoju režiju, tog Camusovog *Kaligule*, radio sam u scenografiji Božidara Rašice. Svoju posljednju scenografiju Božidar Rašica radio je 1989. za moju režiju Boitova *Neronea*. Sudjelovao sam, s dva prijatelja, godine 1983., u otkrivanju zagubljenih dijelova Rašičina slikarskog djela i pripremi velike retrospektive u Muzeju za umjetnost i obrt. Simetrija sudbine, kako jednom rekoh, nije time iscrpljena. Boško više nije bio među nama kad su moja djeca Danica i zatim Petar Juraj krenuli u osnovnu školu Ivan Goran Kovačić u Mesićevoj ulici na Šalati koju je on projektirao. Ovih se dana to lijepo graditeljsko djelo Božidara Rašice obnavlja. I postaje opet svijetlo, onakvo kakvim ga je on zamislio.